

Добрый день дорогой Казахстан!
Шлю тебе мой горячий привет.

интерес
чем нас
носем и
писем,
везде
ему. И
что мы
котам
за фрес
после
нико, но
душевно
не чин
го я и
Диего
кара
но по
Тельча
тла.
qujlole
эмфран
Sara fu

Алексей
Ариба
№ 1392
Селенский
г.п. Омск

Т. 94 мая
не получил, а
и закончить
едак ответ.
твоем!
воню

№3, 2020 ш.

АМЦАБЗ

АҔСНЫ
РАҔХЪАТӘИ АХАДА

ВЛАДИСЛАВ АРЗЫНБА

75 ШЫҚӘСА ИХЫЦИТ

АҔсуа жәлар ишизырхәо еипш, уи Анцәа дырзааишьтит аҕазаарей аҕамзаарей ианрыбжъагылаз, ианаҕахыз, иахьяҕахыз. Уи атрибуна дуқәа дрықәгыланы, ихы шьткәыцәаа, аҕаца-ҕацахәа данцәажәоз, иаҕацәа еилазызауан, ижәлар ргәы шьтнахуан, еиднакылон иазәыкны.

Ажәлар ҕалашья змам хәа ирҕхязоз аус дуқәа ртыҕ иқәйтцон, рызбашья дақәшәон. АҔсуа жәлар ирзааигейт зкышықәсала Анцәа изихәоз – рыҕсадгьыл дара рыда ах дамамкәа, иахиҳәеит, ицҕеит.

Еиҕашьяқәиргылейт АҔсуа хәынтқарра, ацыхәтәаны ихыпшым хәынтқарраны ахәынтқарра дуқәа инарылагылейт. Ари аус пшья, ихы идыруа дҕалеижьтеи дыззықәпоз, лабҕаба ибейт. АҔсуа жәлар рбызшәала иухәозар, уи цсра-зра иқәым, есииуа дрыциуейт. Наунагза уи аҔсуа жәлар драҕхьягыланы, мратас дырхаҕхо дшыҕоу даанхоит...

**Шоҕа Арстаа,
апрофессор, академик**

Дырмаит Гәлиа

АЖӘАК АЦСУАА РЗЫ

Мыцра злам жәйтәтәи аҫуорух излаҳәо ала хнызқь шықәса хараза иреихауп хажәлара ацсацәә ожәи ехынхо Амшын еиқәа иаванхоижьҫеи.

Убри иаркны ехәа ожәраанза шьарда мыкәмабара аәсхьеит, ахнагахьеит, шьардагы раәсхьеит ацсацәә абзиарагы, ацәгыарагы.

Зны убыскак рымч ҫаны ирацәәһны икәзаарын, Кәбина азы еркны Қырттәылан агәәкынза емехакны ирымазаарын дара.

Рхы ала аҳәинтқар дрыманы, рдин ҫеила иқәызтцаша аихаба-

цәа рыманы, иарбанзаалакгы русқәа аибашьра иатәызааит, анхара иатәызааит, рхала ирбо, рхала иныкәырго икәзаарын шьарда аамта.

Жәәәәәык ракара хәинтқаррақәа Ацсны ныкәызгоз рыхьзқәа аацшуеит иахьагы.

Убыскаәыкгы адин иахылацшуаны икәзаап.

Ацсны абзиара акнйтә жәйтәгы иаеилаҳауаз милат ыкәмызт. Хнапаҫы иаагандаз хәа шьардаәы қәылахьеит Ацсны.

Шьардаәы ықәнагалахьеит ара,

рынхара, рынцыра ара иќацаны
Апсны иахытцарцы акы рыгымкэа
иќалахьеит акыр, аха интцэахьеит,
иаанхаз рышьтахь ицеит.

Итцабыргуп, ацсацэа азалым
ианаќэшэоз ыќан, даеацъара иа-
нахнагозгы калахьеит, аха рып-
садгьыл зынзак иацэызны иќам-
лацт.

Рбызшэа – ацсшэа, мыр-
ѡашьякэан, рыламыси, раамста-
шэеи мырзкэа, рчеицъыка бзианы
иааиуан уажэраанза.

Абас акэын жэытэ жауаажэла-
ра, ацсацэа ахьзи, ацшеи рыма-
ны, хар змам ауаа рѣы ицъхязаны
ишыќаз. Усќан ацсацэа раќатыр
дузааран, рыламыси, рыќазшьеи,
рыбзиашьеи атэым уаа мыцхэы
еилаханы иќауандаз хэа иашьта-
заарын.

Аха ожэы ехьатэи жауаажэлара,
ацсацэа рыќазшьеи рыбзазашьеи
бзиарас оѡы иахиќэаараны иќоу
шьарда имацуп.

Оѡы дзышьцылоу еѓа ицэ-
ѓазаргы имхабзиоуп, хаблаќэа
еишьцылан аќнытэ хаграќэеи
хаќазшьа баацсќэеи ѣеины иаа-
бом, жэытэ ханыбзиаз, хацсуа-
ра мырзкэа енныќэаагоз хаипшу
цъахшьоит ехьагы. Аха ебаќоу
инасыпдараны уахь хаќазам.

Милацс хзеиоу оѡы излаи-
дыршаз иќациз хбызшэа – ацс-
шэа, мдыршаќэ, енаѓь тэамшьа-

раќэ, иќатырдатэны зынзак
иќампытазырцы акымзараќ агым.

Ханамыси хаќазшьа бзиаќэеи
ххарштны, атэым уаа рыќазшьеи
рбызшэеи шытыхуа, хшапсыуоу
оѡы излеидырша дыргак хазным-
хакэа хаиасырцы агъхагым.

Атэым уаа наќ хашцо харбоит,
цъоукы иаххыччоит арт ажэлар
лашэуп, идагэоуп, иќартцо рбом
хэа, цъоукы имзазакэа иќаеќ-
нырхэоит хаграќэа, шэабаќаз
шэиасхьеит хэа хаххэаауа. Хара
хаќоу цъашья абри еипш аца-
бырг хазхэауа хрызгэаахуеит,
иќацэхаит хэа. Хазлаќаќэоу оѡы
ѣеила еиликаар, ииашаны цъоукы
хапсадгьыли жауаажэлари рзы
хапсы штоу хаиасхьеит еѓыртгы
пытѡык харѡызоуп урт рзы.

Ацсра ѡба рыуала иќан: Анцэа
иќкарала аоѡытэыѡса цэала, жьы-
ла, хымзгыда адунеи даныќэцуа,
уи цсра бзиоуп, ус ииасуа дгэыр-
ѡатэзам.

Оѡытэыѡсак, мамзаргы
жэларк шынеибаку рыпсы штоу,
рыблаќэа шаапшуа, ианиасуа ќа-
лоит. Ари цсра баапсуп, ѡынтэ
цсроуп.

Иуциз убызшэа бзиа ухаршт-
ны, тэым бызшэала уцэажэо, тэым
ќазшьала уныќэо уаныќала, уз-
лытцыз ажэлар рзыхэан ипсыз,
иисыыз азэы уиѡызоуп...

Рауль Лашәриа

Изакуазеи амза атыѿ?
Амза зцозеи инеимацыѿ?

Уахынла амра аезазои?
Абас уахынла излашьцои?

Измыртәозеи апҕсаатәкәа тынч?
Ирҕахума игәартарц рымч?

Изыѿарѿаруазеи аты?
Изыркаркаруазеи акәты?

Хыхьза изхалои ахшьыцба?
Ишәома иакәшәар хәа ашьацма?

Изыркьыркьыруазеи аетцыс?
Изырцәит-цәитуазеи ацыс?

Пҕсаатәи-пҕстәи змыртәозеи тынч?
Ирҕахума игьыршәарц рымч?

Ацьынцьыхәа

Сыпҕсыцәгьара ианамыхәа,
Ианысмоуза сара пҕсыхәа.
Сзахьнымхалартә еипҕш ацыхәа,
Ишьтыхны икнархәит ацьынцьыхәа.

Аха уи са сгәы иамыхәеит,
Сылабжышкәа зынза ирмыхәеит,
Сахьынхалартә еипҕш ацыхәа,
Иларкәны икнархәит ацьынцьыхәа.

Ампыл

Ампыл мпылын, икәымпылын,
Адгьыл кәымпыл иқәкәымпылын,

Инакәымпылуа, иаакәымпылуа,
Ишцоз амбахь ампыл мпылуа,

Ах, иахабгеит уи рацәа:
Амаѿ алалт амгәацәа.

Ампыл мпылын, икәымпылын,
Адгьыл кәымпыл иқәкәымпылуан.
Зны шыпыла, зны напыла

Ианаслак ампыл цон импылуа.
Зныхгы инылазуан ашьац,

Тынч убра апҕсашьарц.
Ампыл мпылын, икәымпылын,

Адгьыл кәымпыл иқәкәымпылын,
Аеырпҕагьан, аеырхаган,

Игәыпҕжәаган, игәнырхаган.
Азганк өеижьза, игьежь-гьежьуа,
Ишцоз амбахь хажьеит уа:

Итәшәазтгы амба, иара нцәа,
Ипҕнажәозма амаѿ амгәацәа.

Аласбеи атцла быбыши

Иштээз итэуо аласба,
Исеигэырбьеит санаба.
Сара сазцааит: «Аласба,
Иуқэымшээзар алаба,
Угэы иамышэои, узыршуеи?
Атцла уамтатэан узшуеи?»

Атак снатеит аласба:
«Сгэырбьеит сыбла уанаба,
Угъши, амра шыта итэшэоит,
Ибыбшу атцла са сацэшэоит,
Уи атцх ахала иазынхар,
Ишэаны ицэышхар, агэы ткъар?..»

Исыргэыбзыбуан, нас ишгъа,
Агаза-гъшза аласба,
Аха иазымзырфит схэатэы,
Икэтэан шаанза уи адэы,
Ицыбъчыбуан, митэ арфеион,
Атцла акахырхэа иацэшэон...

Дамшэ

Мшэан, сласба изахъзуи «Дамшэ?»
Нбанк ацрышэхи – иалцуеит «амшэ».
Аха амшэра акынза иабакоу Дамшэ,
Дамшэ машэыршэагы иамбацт амшэ.

Егъоурым, нас, сара с-Дамшэ,
Иахъанза уи иахъамбац амшэ.
Дамшэ шэаргэында илцуам ашэ,
Исицап хэа агъшэма ачашэ.

Мшэан, макъана Дамшэ ласбоуп,
Агэыжэла ахыцэгъоу акэйткэа рфеоуп.
Урт ртыхэакэа аркэыкэуеит,
Урт рымцэыжэақэа арпыбуеит.

Хаз амитэ иакэшэатцэкэеит акэчар,
Ирзыфэуеит ашта ишыкэу абар.
Дамшэ иаршэан санду лшэишэи,
Лкасы лыхны Дамшэ лымшэи.

Мшэан, сласба изахъзуи «Дамшэ?»
Нбанк ацрышэхи – иалцуеит «амшэ».
Аха амшэра акынза иабакоу Дамшэ,
Дамшэ машэыршэагы иамбацт амшэ.

Акаканкэшэара

Саб аратцла икэыбон,
Акакан капъсон.
Салахэмаруа амкэыба
Акэапеи кастон.

Саб аратцла дыкэлан,
Иркалон ирыгъхь,
Фитэуан нас: «Иуқэлоу
Уфызцэа хэыцкэа урыгъхь,

Нак икакъ умкэыба,
Иагъсам акапеи,
Ара сылбаар икэыбан,
Са иустоит акэапеи...»

Саб аратцла дыкэын,
Акакан фышэшэон.
Сыкэлацэеи адукэеи
Хгэырбъатцэа ихакэшэон.

АСОЛДАТ ИЗЫ АБАЛПАДА

Атх ашарахы ианнеи нахыс абзарбзанкэа ҕааихак ҕартымызт.

ҕэбина хышхытэаны хыгэха илеиуаз, аҕаҕкэа иларыдпыххаала ицон. Азыгэҕа зегы тырцэажэо, акраамта иууа, ацэҕэырҕаҕкэа инархызлон абзарбзан быжыкэаҕы.

ҕэбина арҕарахы ала, ақыта ду амтан ариабжыарак ашыа кьасон: ҕ-дунеик еиҕа-гылан, наҕ-ааҕ еиҕахысуан... Адгыл амца акны ибылуан!

Ишеит ишшарыз.

Аҕшахэа зегы абзарбзанхкэа анпыҕкала ишытан.

Алҕа хчылан макьанаҕы. Ахэшэбылфҕы аҕауа иалаз аҕша иазымгацызт.

Абахчара ахьаантэо рҕабиа ҕатаны иалгахьан асержант хыс дызмаз асолдатцэа. Урт раҕхыа икказа ишытан адэышкэаҕьаз. Асержант инапы иантан, ырыхэҕа ырыхьзаанза афашистцэа ари адэышкэаҕьаз иахырмыжыырц, иршыаҕьаларц.

Амра ҕааза, илахҕыхзамкэа иаацэыртцуан еиҕш, игеит адаул абжыы: аҕа иршыаҕауа шыжынатцы арыжэтэ рҕеарганы ижэылеит. Иаҕа-иаҕа иааигэахон адаул абжыы; афашистцэа ырылаҕкэа жьаржыалеиуа, адэы зегы рхаргалан, ыргэҕкэа тырсаҕьан иаауан цэахэак рҕеанцаланы.

– Шэыешэырхиа! – асержант исолдатцэа днарылабжэеит. Аха ихаҕыц аҕҕа ытҕо, игэы даатаччеит: «Шэааила... Шэааила...»

Арыжэтэ иараапкыз афашистцэа хаха иауан, иауан Кавказ ашыаҕкэа зегы ыртаҕыххаа иргарызшэа.

Асержант инаҕсан аҕабиа дҕагылан асолдатцэа зегы рацкыс икэыпшыз арҕыс фархык. Иблаҕкэа ҕбаа-ҕбааза, ҕынч иҕаз, ацэажэаразытцэҕьаҕы имаҕьаназ азэ иакэын иара. Анемсацэа абыржэада наҕшыаҕкэҕы имбацызт, аха ыҕеҕаршаланы иахьаауаз, ршыаҕкэа адгыл икэрыкшацыпхьаза игэы иакэҕалан ишытадырҕьацуазшэа ибон!..

– Амца! – ихэеит асержант ибжыы нҕганы.

Мацэысрак аиҕа ахымтит; апулемиоткэа ирҕытышэшэаз апатрона ҕацэҕкэа, ахьхьахэа аҕабиа интаҕсеит, асолдатцэа рнацэҕьараҕкэа зегы ҕкьозшэа дыдрахеит, аҕыр андыртэо акэицкэа ацрыдды ианцо еиҕш, ахы цахэцахэ ахэитцэхэа адэышкэаҕьаз иныкэыпсеит.

Азы зтабаз аҕсыз реиҕш еилалт анемсацэа; еилаҕыруа адэы иаакэхеит, атсаҕкэа ирылаҕсоз кэаршҕызар, иҕаларын ажэҕан халакэлоит хэа иалагаргыы...

* * *

Амра даара илҕаҕалеит, аибашыра амца адшылозшэа, иҕаҕшыуаркалеиуа ахэахыы илхыкэҕылт, аха аҕакар еиҕэтэомызт, еилаханто адгыл икэжыын.

Икарахеит адгыл ахата... Асержант исолдатцэеи иареи рҕабиа аҕа цэҕьарас иҕаитцеит: ашыжы иҕарыпшыхэзар аахыс жэеизантэ ирыжэлахьан, алахэаҕкэа реиҕш иҕыруа, еиҕхыҕкэҕкэа рҕеархон, аха напышыашэала, еибашырала ирзымгеит; асолдатцэа рабҕьармца иабылуаз аматцуаркэа адэы хырҕьон, икажыын ршыа еиҕэтцэа ытцкьасо...

Атабаи... Афашистцэа атыхэтэаны хэ-саатк иааихмырсыгызакэа абцъар хкыс ир-кыз зеггы агэдыртдон. Аха уи азмырхакэа, ахауахь ала ахаирпланқэагы бомбала иршыафьон: атабаи иахагылаз абахчара еилараа ишьтан, иеиқэхаз, абзарбзан ꝑеи-хақэа ицэгэыхаа иқэыртдан, ицэхэны еикэагылан. Адггыл алџатэ ахылббы, икылблаа-кылблаа ишьтан, атабаи акэша-мыкэша уафышэара иџазо анышэгэал дукэа азхыцра иаанагазшэа, икэыбаса еилажын. Мцала иаххэаеит хэа рыꝑхъазан, уажэы абомба тќэацыбжықэа еипхъеит, аға аршыақауаа дырџеггых ажэылара ꝑеазыќартцеит...

Адамреипш иууза иаанхеит асолдатцэа ртабаи.

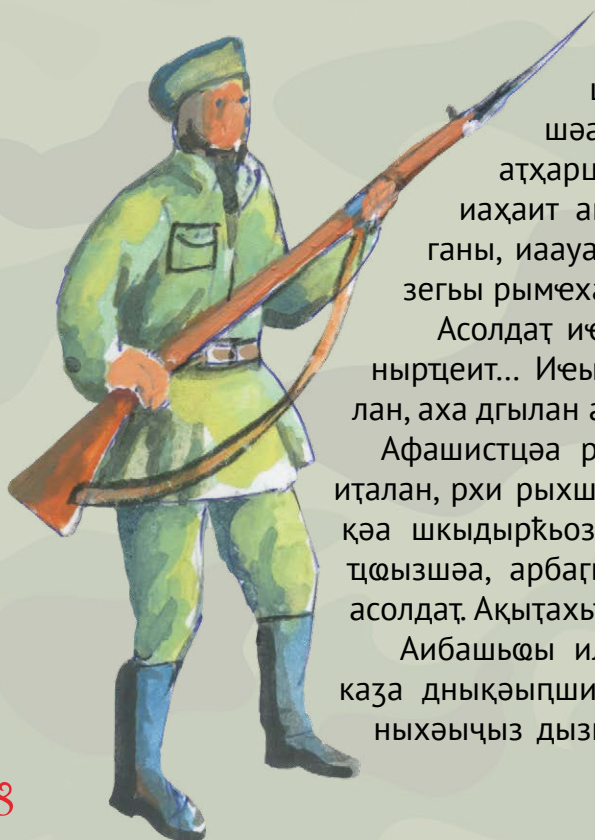
Арꝑыс фархь имацара затэык, апатрона тацэқэа џежъза шыамхахыы дылагылан. Ипулемиот иенадитдан, иаꝑхъаќа айбашьра адэы дықэыꝑшуан, аха иахъа ашыыжь итэрышкэаза зџызцэа ирылагылаз, ꝑеиц зхэы ааинышэшэылахъаз асолдат иахэы ашлара аахыџлеит... Ахэажэцэа иꝑшнылт: атэылеи абиꝑареи рлахынцда аныз-бахоз аамтазы айбашьра дыꝑнашэон... Уи уажэшыта уаџ еибагас дупхъазар ќалон, џынџықэра нитыызшэа ихы ибон иарггы, аха дгылан ашьанцеипш дыгэгэаза!

Атса тэаны ианцоз ари аены, асолдат иџызцэеи иареи хыꝑхъазарала азэы ина-цэќарақэа иреихамызт, аха ꝑаꝑꝑханыла игэгэан; рпулемиотқэа амцаꝑшь ықэыртдон еибганаты... Ирыниараны иќаз хархэта рхыымзацызт, аха рнапынцда нарыгзон: жэеи-зантэ раға дыꝑхъарцахъан; азэы иќынза иаазаанза алымқэа реипш иқэꝑон, иқэꝑон рыхдырра рцэызаанза...

Аибашьцэа фырхатцала рыꝑсадггыл рхы ақэыртцеит. Ан лхэыцқэа агараꝑы ианлыр-цэауеипш, атабаи ианыриаланы иартцысуан адггыл ахэыцқэа...

Солдат затэык дыртынхеит. Иџызцэа рыбаџ ицаꝑшьоит иара, ихычоит рхэатха, рыхъз-рыꝑша, ихычоит дзааз итэыла: иџаꝑхъа адэы иахижьюам афашистцэа-қэылаџцэа; имацара пулемиотла аға џынтэ дыꝑхеицахъеит!...

Дќыꝑахеит. Дзышеит зынза. Дахынкыдиаалаз иблақэа кыдхалан дыꝑшуеит. Аены наќ-ааќ шаќа хы еиларцаз даназхэыцлак, иџаꝑхъа ахауа зеггы ахразагеипш икылхха иќазшэа игэы инаџон.

Дгъазкит асолдат; атыхэтэаны, хэсаатк абомбақэа иқэрыжьюаз рытќа-цыбжықэа илымха тырхзеит, макъанаггы ар-шэаа иасуа, илымха тыршыаауеит. Аха дыцэан атхарцэқэа дааꝑшыызшэа, дытрысны ихы дџахеит; иахаит агэитцибжықэа; анемсацэа аауан еибархэа-ганы, иаауан ирывыршыааз рыꝑсцэа ирхибахэа, адэы зеггы рымехакны.

Асолдат иееибиџеит: ихы-ихшыџи еигэныџт, игэиџеа-ныртцеит... Иеырхианы аꝑсреи абзареи рхэаа дыбжыагы-лан, аха дгылан аꝑсра абла казказқэа дырхыꝑшылауа...

Афашистцэа ршыа илагыланы еибашьюан, арыжэтэ рхы италан, рхы рыхшыџи еимадазамкэа, ирхымхэыцзоз ршыаꝑ-қэа шкыдырќыоз иааскъазеит. Абри аамтазы, анышэ иаа-цџызшэа, арбагък аꝑытбжыы харантэ илымхаꝑы иаазеит асолдат. Ақытахьтэ аарла иааџуан.

Аибашьџы илаꝑштцашэара мацэыстцас иааимќеит, ик-каза днықэыꝑшит дахъыз иџны агэарꝑ, днарылаꝑшит да-ныхэычыз дызцыхэмаруаз ахэыцқэа, иан, иаб, иџызцэеи

иарей рѣахьыркѣабалоз азырѣаш.
Пѣхѣызбак лыхцѣы цаны илыкѣыз асаа-
ра илазо, дкакач-цсараха илацш даа-
цашѣеит. Бзия иибоз азѣаб лакѣхѣап...
Дкѣыцшзоуп ларгыы. Икѣалап, лгѣыдкы-

лаха дахьымзакѣа аррахь ицѣхьазаргыы...

Афашистцѣа хѣхѣаны иандѣыкѣала, асолдат ихѣыцра наих-
кѣеит. Еибарыѣоны иахьѣауаз рыжѣпара инаирбан:

– Амца! – инейѣыцкѣеит, аѣабиа иѣаиаз иѣызцѣа рѣырхианы игылазшѣа

цѣхьазаны.

Инацѣа ааирцѣысит; иааихмырсыгѣзакѣа дхьысуан, абрагѣцѣа хьѣашаѣаша икаѣа-
уан. Аха иаалыркѣаны, изырѣуа иаанхейт ацсабара...

Асолдат ипатрона нцѣеит! Иацѣхьѣа данынацш, афашистцѣа цѣа зыѣказыжьхьаз
ѣацибаркѣан, дырѣегьых еивасны рѣаархейт. Акѣылаѣцѣа ргѣаг имацѣыскѣоукѣадха
асолдат ицѣеи-ижьы иѣалаблы ицеит... Иааигѣа икыдгылаз ашѣакѣ аамцѣаирсын, агѣа
кны, афцѣыркѣеипш аѣабиа дыѣтыцеит. Акѣылацѣа рышкѣа джѣылан иѣанынейхоз иаа-
тиркѣеит:

«Шѣгыл, шѣипѣхьыз дамыг зынкѣоу,
Адуней амлашьцѣа, атѣкѣа...»

Иацса ѣкѣѣа амраѣ иаакѣеицеит.

– Ура-а! – ишимчыз акраамѣа датѣахѣхѣон, дыѣоны дышнеиуаз хьыла днарыжѣлеит.

Афашистцѣа икѣалаз рзеилымкааит: азѣ имацара иаума арык иаѣѣагыланы
иѣацынцала иѣабашьуа рѣѣан, рыблахатц иргѣежьын, иааилаѣѣит. Аха асолдат цкѣын
ацса рылейто иѣанааиха, иацѣхьей ишьѣахьы ала акѣыцсыцѣхѣа икѣшеит, рыблакѣа
ашьаартѣыра рхыкѣасо, дааргѣылакны акѣацѣыхѣа рацсакѣа ѣаилыркѣеит. Аха рац-
сакѣа дырхатцаны рхаѣѣцѣанза данѣышьѣтырхгыы, асолдат ишѣакѣ шикыц икын,
дрыжѣлан даннейуаз еипш игѣы цганы, иацѣхьа дыцшуан:

– Ура-а-а! – ибжьы нейѣабаанза дрылахѣхѣон!..

* * *

Асержант иѣызцѣеи иарей рнапынцѣа нарыгзеит: афашистцѣа адѣышкѣагѣаз
иахырмажьыт.

Хархѣа еивасны аѣабиаѣы ишнеиз аипшцѣѣа ныпышьѣашѣала анемсацѣа иѣа-
рыжѣлан, ицкѣа-шѣкѣа икѣырцѣеит; зыцсы иацѣшѣаны знапы иѣахаз рѣѣатѣа рхыр-
хит. Аха зѣѣатѣа ргаз иткѣаны ишгылаз рхашѣын, асолдат дахьышьѣаз ргѣы цзызауа
изыцшуан... Иара ѣыцха дышьѣан ишѣакѣ имкѣыцаргѣгѣа ишикыц, амраѣашѣарахь
ихы рханы, ицсадгыл игѣыдиѣхѣѣаларц иѣахызшѣа, инапкѣа еитцыхны!.. Аткѣацѣа
ишкѣа анаскѣара рзымгѣагѣуа, еитѣагѣгѣа игылан, аха дара ирбоз цѣа ишьѣаз асолдат
иакѣзамызт: урт рыбла ихгылан агимн хѣауа, цса цынцала драбашьырц рышкѣа дан-
нейуаз!...

«-ЕИБАШЬРАК РЕИГӘНЫ»РА

Аибашьра ипнашәаз адунеи макьана абылфәы ықәышә-шәуан, Саида Делба даниз 1965 шықәса рзы. Асовет Еидгыла иалаз аиашьаратә республикақәа зегь реицш, зыцсадгьыл ду зыхьчоз иреиуан ацсуаагы, Саида илзааигәаз, илыуаз, илтын-хаз. 20 шықәса атоурых азы зынза имацуп. Аибашьра иалцыз адунеи атәылақәа рзы еихагы. Диит атыцха, аибашьрақәа реигәныџра ахыцша змымтәацыз тәылак акны, усқан издыруадаз уи афырхақәа ззырхәоз ацсадгьыл ахьчаџцәа дшаарывагылашаз, уи моу афырцхәыс ухәар шауагы зырцабыргыз, зыцсадгьыл Ацсны зхы акәызтдараны иказ 27 шықәса иртагылаз Саида Делцха. Урт зегьы хәахьақәан зкысра, зыцсахра камлоз.

Саида дтахаанза урт лныруазар калон, убри азоуп лажәеинраалақәа изырницшуазгы «-еибашьрак ирыбжыиааз атыцха, афырцхәызба данцха ашьтахь, изыхәтәтәкьаны Д. Гәлиа ихьз зху Ахәынцқарратә премиа занаршьаз.

Саида Делба

* * *

Исашәраза, исашәраза исзымхәац рхәаха,
Сгәы итыхо, сызшьытәкьо ма тынч исшәырхәа.
Тәамбашақә цәажәара, харада ахарара,
Нас гәнахала гәнахак ахьиша шәыцшаа.
Исхароуп сара исхәахьоу; мшымышәла иазахьоу,
Мшымышәла схьызыгзаз рызбахәгы шәхәа.
Исашәраза, исашәраза ацыхәтәантәи сашәатәкьа,
Ацыхәтәан сыбжьытәкьа сзыннажьыз дшәырхә.
Ишәхәа сара исымхәац, сузафә сызхьымзазац,
Ишәхәа, нас, насыцказ сзыцсахыз шәымзан.
Ацыхәтәантәи амцатәкьа, ацыхәтәантәи сгәалатәкьа,
Харада харак насыдцан шәымцан.

* * *

Сыцсы рылоуп фыц игәылтцыз
ашәт цшқарахқәа,
Сыцсы алоуп адгьыл иқәиаауа
ашьац,
Сыцсы рылоуп ацәыкәбар сса
ахьыразынқәа,
Сыцсы алоуп атцла нызкыло
адац.

Сыцсы алоуп ацсабара зегь
хәта-хәтала,
Ицсуа среиуам зысхәогьы
убриазоуп,
Шәара ихашәымтцозаргы
хәтала
Цсыс исхоу сызмырзуа
шәара шәоуп.

Сынцәахә сара схала дсызбахьан,
Сара схала дсыцын зыгәра згоз.
Аха усгы акала дмыцхәахьан,
Аха усгы акала дхарохон.

Нас мышкызны еилазгахьан схәахьа,
Сыетдә ачныш мцәыжәәкәа рбылуан.
Зегь еизныжьны иҕамыз сызбон,
Ашәт ацстыхра аапын еицш иауан.

Сынцәахә сара схала дызбылхьан,
Баашкаҕ сафыстаахә еицш дсыпхьазеит.
Зегь еилазган сымала схынхәуан,
Са сымәасөын, сымәасра сыхьзеит!

Ашәткәа шәтуазшәа баша сгәы сыжьжьон,
Ускан адгьыл аапын иагахьан,
Са сзышьтатәкьаз рыман исыхьзон,
Ускан адгьыл салсны снаскьахьан.

Схалоит ажәәан жәәан мардуанла,
Дгьыл мардуанла адгьыл сшәоит.
Ашәткәа ирылоу азатцәрала,
Аәазә изатцәраҕ дынхоит.

Амра ацсымтаз, амра ацамтаз,
Цьоук еицырцуеит, цьоук еикәшәоит.
Сара исхәо, сара сзыхәо,
Зны еизыргатәкьар, сҕахоит.

Адгьыл уашәшәыра сангылоуп,
Ғыәкәәк ацстазаара хдыркәшоит.
Ажәәан ҕа жәәанк ианыцшылоуп,
Амәасыә сгәала дапылоит.

Дыпшыроуп. Цәыкәбаркәәк еилалоит.
Иабаци, нас, рышьтәкәа абацои?
Амәасыә сгәала дапшыроуп,
Амәасыә усгы дабацои?

Ихыркааит адгьыл агәашәкәа.
Ғыәкәәк ацстазаара хдыркәшоит.
Ашлара иацәыпхашьаз ашәткәа,
Рхы рхаштны, са сымәәкәа ирнуп.

Сымәәҕ ацсратәкьа еиҳахазаргь,
Адгьыл уашәшәыра сангылоуп,
Ғышәымтын, ишәхәо цахьазаргь,
Ииасхьоу мәасөык дхынхәыроуп.

Адгьыл сныхәоит дгьыл ашәала,
Уаә дзызхьамцшуа алашә дцоит.
Уаә дзызхьамцшуа ртархарала,
Уатцә сҕахашьа сызбалоит.

Схалоит ажәәан жәәан мардуанла,
Схалоит ажәәан, сацәынхоит,
Алашә адгьылаҕ ицсрала,
Иҕоу шызатцәхо збалоит.

1992–1993

Леуарса Кэытцниа

АХЬШЬЫЦБА

Мери Аәзпха лахь

Сытрысын сынхьацшит, атынчра насыхъкеит,
Цсаатәшәа ихәмаруа ак сылацш нахъзеит,
Ажәѡан еишьылха, иссирха избон,
Архаггы, амшынггы, ашьхагъ шәахәон,
Амшынггы цәқәырцон, сахъгәырғоз сытәха.

Акәаггы сыхәаччон имрашха, ишәтха!
Схәыцра хаа дуун убасқан сара,
Сыцсеибакра хытны иакуамызт атра,
Избаз сыцсықәран исыпгылт игәыкза,
Сыбзиабара рѡашшәа иазхаит уа зынза...

Дхалеит, хыхь дыкоуп, ҳаираф дкәашоит,
Ахьтагъ, ацаагъ, ауртггы лыцкъоит –
Мери! Ерцахә цсаа амтәыжәѡа лас змоу,
Гәылагъ, шьамхылагъ ак згым, ицьбароу!..

Аамта ґа хьѡежьны игылеит ба бзы,
Аетә зегь мрашха ицәыртцит бхахьы.
Мери хьзырхәага! Иазхаит ба бгәы,
Амчқәа иреихаз цхырааит ба бзы,
Амра ца быкәцхан барцарт цсаатцас,
Шәацшьггы набыкәтцәиашан баршәтит
шәытцас!..

Бышьтыбжь рга, апырѡ хәыц, Мери, бара!
Бымра дггыл иқәѡааит
бымтәыжәѡабжь ара!

Қьаазым Агәмаа

АСАЛАМ АКӘАКА

Сара избоит, цаса сықан,
Убаҳча сыцан, сыцсы шьо...
Иуахәаччошәа уацхьа, анака,
Амшын – уфьықәан еилычәео.

Азын дуқәа ацхын баҳчеипш
Ашәапыцьац рхашьшьын.
Ахатцарашәа анихәоз ахьча
Ухьз еитеихәон, дузыцшын.

Сара узбеит; уа уфьы сықам –
Уажәахә сймоуп уи бласы,
Аиааира сыман нас Ацсныка
Сарггы снейуеит уахь лассы.

Сара сеигзом сшьа икатәоуггы,
Сыцсадггыл иастоит атоуба,
Иатаххозар сыцс итоуггы,
Рацхьа ишасто агәра га!

Снейуеит аацын аґа ангыло,
Хтәыла иакәлаз дтарханы.
Сыцс еипш избо сара стәыла
Ахәра иамоу ґахәаны!..

1942,

Бриансктәи абнаршәыра

Алықса Цьонуа

АХЪЗ РЧАПЪОН

Ишээртан, хтынчра аға ихацәирзуан,
Хааигәа дхықәгылт ахрақәа.
Аха лбаатәи ххыырқар цәыртцуан,
Аеқәа ирыхон рағәрақәа.

Аееимаа хъеиѿбжь иармацәысуан,
Абахә амца хәытыцчон.
Бнатә шәарахгыи митә рыхтысуан,
Арѿашз ыѿо ихәытычәеон.

Ххыырқар рабцъар уа мцы ахәозма,
Ххыырқар кәзан шьхадгылан.
Ршьацха баша уа икатәозма,
Абахә шәыгәра рәадкылан.

Игылт, игылт, ацеицәа еизхәыцуа,
Ицәыртцит рыбаѿ ацарра,
Ркама нықәыршът рнапсыргәытца:
«Абыржәоуп ҳа ххатцара!»

Абцъар гәамцуа уака ицәажәон,
Аға дызхымцит хашьхала.
Ихшыбаѿ кәақәа анақәз ажәуан,
Икажын ихәатқажә хаххала!

Хъзы зчақоз ҳа ҳар ду жәылон,
Аға дхырцеит ҳахрақәа.
Нхытқа илбаан убрахь гәышпыла
Гцхьака ицон ҳа ҳағәғәақәа!

1944

Степан Қәычбериа

СЫПСАДГЫЛ ДУ, СЫЛАШАРА!

Сыпсадгыл ду, сылашара,
Сгәазырхага, сызкәыхшоу!
Кыка хшыла ан лыхшара
Сшылаазо еицш сзаазахьоу!..
Сыпсадгыл ду, сылашара!
Уара иухьуа – саргы уи ауп,
Ахәра унылеит: саргы уи ала
Схәуп, аха стахом, сығәғәоуп.
Ажәа устоит са сцоубала –
Сгәы уа ула еисуаны –
Сузыкәқаѿуп цсыла, шьала,
Мыц зымқәазо сабцъар кны!
Сыпсадгыл ду, сылашара!
Утынчыз – угәыгәра гәғәаз,
Ирацәаѿуп – игылт ухшара,
Схақа сеицш цоуба зукәаз!
Харт ҳахьалоу амца шыра,
Ухъз шырхәоз итахақәаз
Рыхъз ухаштрым, сара стәыла,
Аидысларафә хъзы згақәаз!

1942

1941 – 1945

Чычыкэа Цьонуа

Унхажьуеит, Акэа, аамтала,
Гэыблыла хауцырцуеит уажэшьта.
Иудыруеит, иахьхапхьаз хэҫа-хэҫала,
Ақәҫарахь хцахуеит еиҫа!

Аибашьраҫ ашьа катәароуп,
Афронт ахь, афызцәа, шәласы!
Хаҫсадгьыл азыхәа хақәҫароуп,
Хаҫсадгьылаз хаигзом хаҫсы!..

Ахысыбжь атәыла ианыџуеит,
Раҫхьа хьзы жәгарц шәыццакы!

АИҢЫРЦРА

Ашәахәабжь есааира еигәныџуеит,
Шәнеибац, шәнап ҫеџқәа еибаркы!

Унхажьуеит, Акэа, аамтала,
Гэыблыла хауцырцуеит уажэшьта.
Иудыруеит, иахьхапхьаз хэҫа-хэҫала,
Ақәҫарахь хцахуеит еиҫа!

Аибашьраҫ ашьа катәароуп,
Афронт ахь, афызцәа, шәласы!
Хаҫсадгьыл азыхәа хақәҫароуп,
Хаҫсадгьылаз хаигзом хаҫсы!..

Акэа, 1941

СЫМШЬАМБА

Са сгәы уақәшәеит, сымшьамба!
Убри азами азәгы уимто,
Сцәа-сжьы узаду. Нас сеибыҫо
Абзабаа цқьа исырба!

Зны усыҫоуп, зны усықәуп,
Зны суҫоуп, сымшьамба!
Абзабаа цқьа исырба,
Уахгы-еынгы амџа сықәуп.

Аисра салоуп, аҫса еилышьра,
Асакараҫ хьбра змам,
Ахьҫа цәгыами, уи мариам,
Аха исылшоит, о, ахысра!

Аҫа дахьыҫкам са сраҳатуп,
Уи даҫырхуа сҫоит, умбои,
Акры зычхаз акыр имбои,
Сцәа-сжьы иаду, ушаҳатуп...

Аҫса еилышьра иахьа иубама,
Ашьа ануқәҫәа иумычхаи!
Уи са исцәузон, иумаҳаи
Зны исоухәоз: иҫоу убама,

Хусқәа убасқәа ицарым,
ҫенак ханылар Аҫсынра,
Узбахә расхәап уа жәлара,
Ахтыҫ иунугы ззахрым.

Ашьа шуқәҫәоу сызқәа укыдҫан,
Уа снеиааиуа усырехәап,
Убасқан еихагь бзиа узбап –
Сыҫсы хаара уара иудҫан!

Аха убраанза, сымшьамба,
Зны усыҫоуп, зны усықәуп,
Зны суҫоуп, амџа сықәуп,
Абзабаа цқьа исырба!

1944

Хы-мшэык

Алакә

Абнахь ицаз зҕабк дкьалеит. Дахьынацшыз ҕнык лылацш нақәшәеит. Лҕыналхан, аҕны ашә аартны дныҕналеит. Арака инхон хы-мшэык. Мшэык, ихаккала уаацәшәартә иҕан, зегьы иреихан. Иара убри акәын аб, Михаило Иван-ица хәагьы иацхьон. Уи иашьтанеиуаз еиха иааитдан, хьзысгьы иаман Настасиа Пиотр-ицха. Ахцатәи зынза ихәыцын, имшәхәысын, Мишутка хәа иацхьон. Амшәкәа аҕны иҕамызт, ианеиааирц абнахь ицазаап.

Аҕны ҕ-уадак аман. Акы крыфартан, егьы шьталартан. Азҕаб акрыфарта дахьыныҕналаз лылацш нарықәшәеит афатә рынны аишәа иқәгылаз асаанқәа.

Азҕаб иреихаз амхатә аашьтыхны иреихаз асаан днанылеит. Анаҕс, уи еицаз асаан днанылан, уи ианыз афатәгьы агьама лбеит. Ацыхәтәаны, иреитцаз азсаан аакәылхын, ианыз афара далагеит, уи егьырт асаанқәа ирныз аастагьы илгәарцханы илфеит.

Азґаб днатәарц лґаххейт, дахьынаґшызгы, иаагәалґейт х-ґәардәк: ирейґаз акы Михаило Иван-иґа итәы акәын, анаѡстәи – Настасиа Пиотр-иґґа; ахґатәи, зегьы ирейґаз, Мишутка иґәардә акәын.

Деиханы аґәардә ду днахьынґашалан, даґәыѡрны дынкаґаит. Дѡагылан аѡбатәи аґәардә дныґәтәейт, аха лара лзы иманшәа-ламызт. Нас днейны аґәардә хәыґы дныґәтәейт, даґьяааччейт: уи зегь рыла иманшәалан. Афатә зныз асаан даахан, лґеырманшәалан акрыґара далаґейт. Уи ианыз зегьы анылґа, лшьапґәа ыркәата-леиуа ахәмарра далаґейт.

Иага умхәан, аґәардә хәыґцәамыз, дазнымкылазт адашьма дныґәґаит. Дангыла, иґоу збоит хәа егы ауадахь лґыналхейт. Уаґа ашьґаларґаґәа хґа ыґан. Ирейґаз Михаило Иван-иґа итәы акәын, аѡбатәи – Настасиа Пиотр-иґґа, ашьґаларґа хәыґ Мишутка итәы акәын усгы. Азґаб днейны ирейґаз ашьґаларґа лыґеныґәлыршәит, аха уи ґбаа-ґыцәцәан, анаѡстәи хаккалашәа иґан, лґеылзыґәымкит. Ирейґаз аґны данней, ишыґалалац ейґш, зегь рыла иааманшәала-хейт, лыґеныґәыршәынгы дґахәхәа дыцәейт.

Амшәқәа аҗныҕа ихынхәит имлаго, хнеины акы хнацханда хәа. Амшә ду, асаан аақәхны инаныңшылан, крафара иҕоуп. Ихәааит, ибыбит иаразнак:

– Дарбан ара ссаан ианчалаз?!

Настасиа Пиотр-иңагы лсаан днаныңшылан, иҕаз лбеит, ахалыбжыы мырдуцәакәа ҕаалтит:

– Дарбан ссаан анчалара згәаҕыыз?!

Мишутка асаан акгы шанымыз ангәаната, абжыы паза ҕаанатит:

– Ибҕаауа ссаан ианыз дарбану?!

Михаило Иван-иңа дзыкәтәалоз аҕәардә дуднахәаңшын, аңхьан ишыҕаитцаз еиңш, дхәаны, дбыбны аҕааирхеит:

– Дарбану сҕәардә иқәбылгыо иқәыз, иагәтасынгыы атың иахызгаз?!

Настасиа Пиотр-иңа иаха лыбжыы аармачны даацәажәеит:

– Сҕәардә иқәтәадаз, ишытархәазазангыы инахада?!

Мишутка иңены ишытаз аҕәардә анаба, иқәгылан ихәхәеит:

– Сҕәардә иқәтәаны изцазырҕәыҕыда?!

Амшәқәа егы ауадахь ииасит.

– Сиарта илабылгыо илаиадаз араҕа?! – ахәан ихәааит, ибыбит амшә.

– Сара сиарта еиларҕәычны ишытазцада, илаиадаз?! – ҕаалтит Настасиа Пиотр-иңа рацәак амца атамцакәа.

Мишутка дҕатцәыҕатцәуа, иааркьяҕзаны азцаара ықәиргылеит ииартахь дшыҕаңалаз еиңшцәҕья:

– Илаиадаз сиарта?!

Ус, днаңшызар, илаңш налықәшәеит азҕаб, ишыра реазыркыызшә дахьгылазгыы дыхәхәеит:

– Абар дахьыҕоу! Даанкыл, даанкыл! Абар лара! Абар лара дахьыҕоу! Даанкыл! Длыхьзаны длыцхарц итахын.

Азҕаб лыблақәа аахылтит, амшәқәа анылба деиханы аңенцьыр ахь ддәықәлеит. Уи аартын, аңцәа иҕынтә, дынкылқан длылахәаша дцеит.

Амшәқәа баша иқамсеит, ахалызылхьымзеит.

Лев Толстой

Ижэдыруама шэара?

АМРА АТЫҢ ИЗАКУАЗЕИ?

Амра атың иакуеит амзаға ангыло аамтазы. Ускан Амрей, Амзей, Адггыли акосмос аҕны цэахэак еи-цықэгылоит. Убри аамтазы Амза Амра иапырахоит, иунамырбо аҕынза ихнасар алшоит. Амза иҕанатцо ашашыра ицахоит Ө-минутк рҕынза. Абасала, Амза Амра шыхнасара ихнасоит. Абри аҕагылазаашыаҕны иубоит Амза Амрей Адггыли цшаала ишрыбжысуа.

МАРС «АДГГЫЛ АИАШЬЕИЦБЫ» ҶЭА ИЗАШЬҢОУЗЕИ?

Марс абас зазырхэо, уи егырт апланетақэа рааста иаххэыцу азоуп. Уи ад-ггыл иамоу ацакыра аманы игьежьюеит. Адггыл аҕны амш иаҕароуп Марс иҕоу амшгы. Марс, Адггыл аҕны еицш, ашықэс иамоу аамтақэа еиқашэоит. Ақэыцшы-лара аагозаргы, даара иҕоушьартэ Адггыл ақэыцшылара иеицшуп. Уаҕа иҕоуп ашьхақэа, азышьтрақэа. Уи иханахэо, анкыза зны, амиллион шықэсқэа рышьтахь, азы ыҕазар ҕалон араҕа. Марс аҕны иҕоуп зегы иреихау ашьха, уи авулкан Олимп ауп, агылара 20 километр иназоит. Марс атцаара иафуп, хапхыаҕа ухафы иузаамго аартрақэа ҕартаргы аеуит.

АЕЦЭАҚЭА ЗЕГЫ ЕИЛААРЦЫРУА ИЗЫМҢХОЗЕИ?

Уахынла, ажэон уоатцапшыр, иубоит аецэақэа зегы иеибеицшны еилаарцыруа ишымҕхо. Уи егыцшашыатэзам: иҕоуп еиха иахзааигэоу, иахцэыхаразоу аецэақэа; иахзааигэоу еилаарцыруа иҕхоит, иахцэыхаразоу ицааза ианкыду ыҕоуп. Узы-зхэыцша даеакгы ыҕоуп араҕа: ецэақэак рацэак рхыцуам, егырт уамажэ рхыц-уеит, адунеи иақэлоуп ухэар аеуит, «иаацсахьеит». Рацэак рхыцуам хэа хазеу еи-лыпхааеуит, амцапшь рыхыа ицоит ухэартэ иҕоуп, егырт ирылзаахыоу аенергия дара ирылоуп. Иаххашеишеиуа иаххагылоу Амра 5 миллиард шықэса ирзынапшуа иахыцуеит. Аецэақэа еснагь ушьтахыҕа ухызырпшуа роуп. Урт рылашара хара хҕынза иаазоит 10 шықэса рыонудҕала, ус анакэха, аецэа аабоит хара уажэы ишыҕоу акэымкэа, 10 шықэса рацхыа ишыҕаз иеицшны.

Иун 1 – Ахэычқэа рыхьчара амш!

